

Lily Coenen
 Theo Hoebers
 Theo Witte

Geïntegreerd literatuuronderwijs in het studiehuis

Op dit moment is het heel gewoon dat de ene literatuurdocent niet weet wat er bij de ander gebeurt.

Tegelijkertijd zijn veel docenten zich wel degelijk bewust van de taaloverstijgende verbanden die inherent zijn aan het verschijnsel literatuur. In het verleden mislukten kleinschalige initiatieven tot samenwerking vaak, omdat ze afhankelijk waren van de goodwill van enkelen. Met de steun van de nieuwe eindtermen voor de tweede fase in de rug, is het nu het moment gekomen om aan die samenhang op een meer structurele manier vorm te geven.

Met het studiehuis voor de deur heeft men meer oog gekregen voor de samenhang tussen de vakken en groeit de bereidheid tot vakoverstijgende samenwerking. De nieuwe examenprogramma's voor literatuur bevatten enkele 'prikkel's' waardoor samenwerking tussen de talen niet alleen mogelijk is, maar zelfs noodzakelijk wordt:

- Literatuur komt apart op de eindexamenlijst (boven de streep).
- De talen bepalen gezamenlijk het cijfer voor literatuur op de eindexamenlijst.
- De examenprogramma's voor literatuur van Nederlands en de moderne vreemde talen zijn volledig op elkaar afgestemd en kunnen in elkaar worden geschoven (zie het GLO-examenprogramma in dit artikel).
- Een leerling moet voor alle talen een leesdossier aanleggen.
- De studielast voor literatuur is gering. Door samen te werken kan efficiënt gewerkt worden (van de nood een deugd maken).
- Alle talendocenten zijn bevoegd om literatuur in de volle breedte te geven.

Vooraf het gemeenschappelijke eindexamen voor literatuur is een goede reden om samen afspraken te maken over de examenprogramma's. Het cijfer voor literatuur telt net zo zwaar mee in de zak/slaagregeling als andere examenvakken uit het algemene deel. Met andere woorden, dit cijfer kan andere cijfers compenseren, en een onvoldoende voor literatuur kan leiden tot het zakken van leerlingen. Wanneer een leerling niet voldaan heeft aan de eisen voor het leesdossier, mag hij of zij geen examen doen. Deze ingrijpende vernieuwingen brengen extra grote verantwoordelijkheden met zich mee en vereisen een degelijk examenprogramma en heldere afspraken tussen de talen.

In dit artikel gaan we uitgebreid in op de integratie

van literatuur. Eerst brengen we de verschillende integratiemogelijkheden in kaart en kijken we naar het literatuuronderdeel zelf: welke positie heeft literatuur in het studiehuis, hoeveel studiebelastingen (sbu's) zijn er mee gemoeid en wat is de relatie met de verwante cultuurvakken CKV en KCV? We sluiten deze bijdrage af met misschien wel de belangrijkste paragraaf van dit themanummer, het *geïntegreerde examenprogramma* van literatuur.

Integratiemogelijkheden

Er zijn verschillende vormen van integratie denkbaar. De scholen zijn vrij om een eigen keuze te maken. Bij de oprichting van het Netwerk GLO hebben we besloten dat de netwerkscholen minimaal bereid moesten zijn om op het niveau van het leerplan en het examen integratie na te streven, dus:

- één programma
- één leesdossier
- één manier van toetsen

Deze uitgangspunten laten nog veel verschillende integratiemogelijkheden open. Van secties die op genoemde onderdelen met elkaar samenwerken, tot een apart vak literatuur met een 'eigen' literatuursectie. Bij de vraag hoe ver men wil gaan, hoort ook de vraag of men het 'ideaal' in één keer wil bereiken of in fases. Er valt veel voor te zeggen om niet meteen het hoogste na te streven, maar eerst op beperkte schaal te beginnen. Hierbij kunnen de volgende sleutelvragen als leidraad dienen:

- Streeft men naar een aparte, autonome sectie literatuur of blijven de talensecties autonoom?
- Wil men een volledig geïntegreerd programma literatuur of worden de programma's zo goed mogelijk op elkaar afgestemd?
- Maken de leerlingen één leesdossier, of krijgt elk vak een eigen afdeling in het leesdossier?
- Krijgen de leerlingen één examen (eindexamen) voor literatuur, of maakt iedere taal een eigen examen?

De integratiematrix (tabel 1) biedt een staalkaart van de integratiemogelijkheden. In drie voorbeelden, die qua integratie oplopen van beperkte tot volledige integratie, zijn de belangrijkste keuzemogelijkheden in kaart gebracht. Uiteraard zijn allerlei tussenvormen en combinaties denkbaar. Deze matrix reikt als het ware de discussiepunten aan voor het overleg van de talensecties over het literatuurprogramma.

Positie en omvang van literatuur in het studiehuis

De positionering van literatuur in het studiehuis lijkt op het eerste gezicht erg eenvoudig: alle talen

	BEPERKTE INTEGRATIE	UITGEBREIDE INTEGRATIE	VOLLEDIGE INTEGRATIE
programma	<ul style="list-style-type: none"> gezaamenlijk begrippenapparaat elke taal een eigen literatuurprogramma hoogstens afspraken over volgorde 	<ul style="list-style-type: none"> gezaamenlijk basisprogramma elke taal eigen vervolprogramma afstemming m.b.t. inhoud en volgorde een vakoverstijgend, thematisch project 	<ul style="list-style-type: none"> één getrappt literatuurprogramma GLO, GLO+ en GLO++ optimale samenhang
leerstof	<ul style="list-style-type: none"> afgezien van het begrippenapparaat, bepaalt elke taal zelf de leerstof 	<ul style="list-style-type: none"> duidelijke afspraken over wie wat wanneer doet 	<ul style="list-style-type: none"> gezaamenlijke beslissing over volledige leerstof
leermiddel	<ul style="list-style-type: none"> begrippenapparaat elke taal zorgt zelf voor leermiddelen 	<ul style="list-style-type: none"> elke taal heeft eigen leermiddelen, maar er zijn wel afspraken gemaakt 	<ul style="list-style-type: none"> gebruiken samen dezelfde leermiddelen
leesdossier	<ul style="list-style-type: none"> afstemming tussen de leesdossiers van de talen afstemming op het kunstdossier van ckv1 	<ul style="list-style-type: none"> één leesdossier waarbij elke taal een eigen afdeling heeft afstemming op het kunstdossier van ckv1 	<ul style="list-style-type: none"> één leesdossier afstemming op het kunstdossier van ckv1
Programma voor Toetsing en Afsluiting (PTA)	<ul style="list-style-type: none"> elke taal maakt eigen PTA afstemming van de speciale 'regels', zoals wat wel/niet op de lijst mag, of het examen wel/niet in de doeltaal moet, etc.) elke taal levert een cijfer voor literatuur 	<ul style="list-style-type: none"> elke taal maakt eigen PTA afstemming speciale regels afstemming over de examenstof, planning en wijze van examinieren elke taal levert een cijfer voor literatuur 	<ul style="list-style-type: none"> literatuur heeft eigen PTA regels gelden voor elke taal geïntegreerde toetsing en examinering cijfers zijn Literatuurcijfers (dus geen taalcijfers)
rooster	<ul style="list-style-type: none"> in het rooster is literatuur onzichtbaar 	<ul style="list-style-type: none"> 'Literatuur Nederlands', 'Literatuur Engels', etc. 	<ul style="list-style-type: none"> 'Literatuur'
overleg	<ul style="list-style-type: none"> afstemmen de secties zijn autonoom 	<ul style="list-style-type: none"> samenwerken maar de secties zijn verantwoordelijk 	<ul style="list-style-type: none"> integreren autonome sectie literatuur

tabel 1: integratiematrix GLO

hebben vrijwel hetzelfde examenprogramma en er zijn richtlijnen gegeven voor het aantal sbu's. Maar wie zich in de nieuwe programmeermogelijkheden verdiept en over de schutting van de talen naar andere cultuurvakken kijkt, komt veel vragen tegen. Bijvoorbeeld: hoeveel studielast is er voor literatuur beschikbaar en hoe integreren we de studielast, hoeveel literatuur mag er in het vrije deel worden aangeboden, hoort het profielwerkstuk van het Profiel Cultuur & Maatschappij ook bij GLO, kan het subdomein 'extensief lezen' van de vreemde talen bij het literatuuronderwijs worden getrokken, kan de 'wereldliteratuur' uit het programma van CKV-1 aan GLO worden toegevoegd, mogen leerlingen voor GLO vertalingen lezen, en vele vragen meer. Hoewel we binnen het korte bestek van dit artikel niet op al deze kwesties een volledig antwoord kunnen geven, willen we toch proberen om op de belangrijkste vragen in te gaan.

Studielast voor literatuur

Bij Nederlands, Engels, Frans en Duits is een examen literatuur geprogrammeerd, en ook bij de 'kleine' talen (Fries, Spaans, Russisch en Arabisch), voorzover dat geen zogenaamde startersvakken zijn. Bij integratie van de literatuurcomponent dringt zich de vraag

op hoeveel studielast er voor GLO uitgetrokken moet worden. Alleen de totale studielast per vak is immers door de overheid vastgesteld. De school stelt zelf de verdeling van de studielasten binnen het vak vast. In het geval van integratie bepaalt de school dus ook zelf het aantal studielasten van literatuur. Het Netwerk GLO heeft zich steeds gebaseerd op de richtgetallen die de vakontwikkelgroepen destijds voor literatuur hebben gegeven. Hoewel deze getallen geen formele status hebben gekregen, zijn ze langzamerhand ingeburgerd en kunnen ze als landelijk referentiepunt dienen. In verband met de programmeerbaarheid is in tabel 2 consequent met veelvoud van 40 sbu's gewerkt. In de praktijk blijkt dit een goede rekeneenheid te zijn.

De doeltaal

Veel mensen realiseren zich nog niet dat alle vwo-leerlingen in drie vreemde talen examen moeten doen voor het onderdeel leesvaardigheid. Dat betekent dat men, ongeacht de pakketkeuze van vwo-leerlingen, Engels-, Frans- en Duitstalige literatuur in principe in de doeltaal kan aanbieden, eventueel met een vertaling ernaast. Voorts schrijven de examenprogramma's voor dat de boeken in de vreemde taal moeten worden gelezen.

Literatuur in het vrije deel

In het vrije deel bestaat de mogelijkheid om het aantal leerlingen met GLO+ en GLO++ te verhogen. Hoewel er formeel geen deelvakken Literatuur Frans, Literatuur Duits, Literatuur Spaans, etc., bestaan, kan de school ze wel als schooldeelvakken in het vrije deel opnemen. Wanneer de literatuur van Nederlands en Engels geïntegreerd gegeven wordt, zijn deze deelvakken namelijk als verbredings- en verdiepingsonderdelen aan te merken. Dit aanbod kost de school niets, want deze deelvakken worden toch al aangeboden bij Frans en/of Duits. Uiteraard bestaat er ook nog de mogelijkheid om in het vrije deel allerlei studium-generale-achtige schooldeelvakken te programmeren. De specialismen van sommige docenten kunnen hier aangeboden worden, bijvoorbeeld een cursus 'verhalen en gedichten schrijven' of een verdiepingscursus 'literatuur en film'. Wanneer een school een rijke culturele traditie heeft, kan een algemeen Cultuurproject als verplichting in het vrije deel opgenomen worden.

Literatuur en CKV-1

Vanaf 1996 is er flink gesleuteld aan het examenpro-

gramma CKV-1. Hierdoor is soms verwarring ontstaan over bijvoorbeeld de positie van literatuur bij CKV-1 en over de integratiemogelijkheden met GLO. Dit themanummer is niet de plaats om uitvoerig in te gaan op CKV. Wie meer wil weten over dit nieuwe vak is aangewezen op de publicaties van PMVO, Cito en SLO. Wel is het zinvol om hier in te gaan op de overeenkomsten en verschillen met literatuur en de mogelijkheden tot samenwerking en integratie. Naast de vele inhoudelijke raakvlakken – zoals literatuur, film, toneel, begrippenapparaat, kunstbeschouwing, lees- en kunddossier – zijn er ook wezenlijke verschillen tussen CKV-1 en GLO. CKV-1 legt de nadruk op het ervaren van culturele activiteiten. Literatuur gaat verder: naast de ervaring van de leerling spelen ook de bestudering (verdieping) en de eigen waardering van literaire teksten een belangrijke rol. Bovendien moeten de leerlingen reflecteren op hun literaire ontwikkeling en is het literatuurprogramma van vwo verrijkt met literatuurgeschiedenis. Een bijzonder kenmerk van CKV-1 is de interdisciplinariteit. Literatuur, beeldende kunst, drama, muziek en dans zijn gelijkwaardig in het CKV-programma ondergebracht en dienen in relatie tot elkaar te worden beschouwd. GLO bestaat hoofdzakelijk uit literatuur, en tot op zekere hoogte toneel (tabel 3). In het overzicht in tabel 3 zijn GLO en CKV-1 afzonderlijke gebieden. Een deel van de tijd van het nieuwe vak CKV-1 is voor literatuur bedoeld, om bij te dragen aan de kunstzinnige en dus niet de literaire vorming van de leerling. Wanneer een school per se de wereldliteratuur een plaats wil geven in het GLO-programma, kan overwogen worden het literatuurdeel van CKV-1 naar GLO over te hevelen en GLO uit te breiden met wereldliteratuur (havo 20 en vwo 40 sbu). Dat gaat wel ten koste van de interdisciplinariteit. Die kan weer hersteld worden door een of meer gezamenlijke projecten te programmeren. In tabel 4 is die manier van samenwerken in beeld gebracht. Aangezien CKV-1 vaak thematisch werkt, ligt het voor de hand om bij een bepaald thema aan te sluiten. Een aangesloten periode (de 19e eeuw) of stroming kan natuurlijk ook. Theoretisch bestaat de mogelijkheid om GLO en CKV-1 op te laten gaan in een Algemeen Kunstvak. Heel CKV-1 naar GLO overhevelen is niet aan de orde, omdat beide vakken vanuit andere uitgangspunten opereren. De afstemming van het dossier en inrichting van de toetsing is voorgeschreven, maar een vol-

ledige integratie van geïntegreerd literatuuronderwijs en CKV-1 is voorlopig een brug te ver. Bovendien zijn CKV-1 en GLO vakken in wording (een broedende kip moet men niet storen).

Literatuur en KCV

Het nieuwe vak Klassieke Culturele Vorming is de gymnasiale variant van CKV-1. Het is een verplicht vak voor alle leerlingen met klassieke talen. Ook in dit kunstvak zijn de verschillende kunstdisciplines vertegenwoordigd. Een wezenlijk verschil met CKV-1 is dat de klassieke cultuur bij KCV de bindende factor is en dat een dergelijke factor bij CKV-1 ontbreekt. Hierdoor is het vak eenduidiger dan CKV-1 en is samenwerking en integratie met GLO waarschijnlijk wat makkelijker. Wanneer een gymnasium GLO in gaat voeren, dan zal de literatuurgeschiedenis niet bij de Middeleeuwen beginnen, maar bij de Klassieke Oudheid. Ook bij de verdiepingsopdrachten van literatuur doen zich mogelijkheden voor om verbindingen te leggen met klassieke thema's en motieven. In dit opzicht zijn er directe verbindingen mogelijk tussen het examendossier van KCV en het leesdossier van Literatuur.

Literatuur en CKV-2 / 3

Eind 1997 zijn de definitieve examenprogramma's voor CKV-2 en CKV-3 vastgesteld. Deze vakken zijn verplicht binnen het profiel Cultuur & Maatschappij, maar kunnen ook in het vrije deel los van elkaar als keuzevak worden aangeboden. CKV-2 is een algemeen theoretisch vak dat een breed zicht biedt op kunst en cultuur. Het omvat 200 sbu voor vwo en 120 sbu voor havo. CKV-3 is gericht op één van de vier richtingen (beeldend, muziek, drama, dans) en bevat naast de vakspecifieke theorie een praktische component. De omvang van CKV-3 is 240 (havo) of 280 (vwo) sbu. Voor geïntegreerd literatuuronderwijs is het theoretische vak CKV-2 van groot belang omdat het zwaar inzet op het onderdeel cultuurgeschiedenis. Het (centraal schriftelijk) eindexamen is geënt op zes cultuurhistorische onderwerpen die nauw aansluiten bij bekende thema's uit de literatuurgeschiedenis, namelijk: 'Cultuur van de kerk in de 11e t/m 14e eeuw'; 'Hofcultuur in de 16e en 17e eeuw'; 'Burgerlijke cultuur van Nederland in de 17e eeuw'; 'Cultuur van romantiek en realisme in de 19e eeuw'; 'Cultuur van het moderne leven in de eerste helft van de 20e eeuw', en tenslotte 'Massacultuur in de tweede helft van de 20e eeuw'.

Wanneer men voor het literatuuronderwijs op het vwo een algemeen cultuurhistorisch kader verkiest boven een literair-historisch kader, dan kan worden overwogen om voor vwo geen literatuurgeschiedenis maar cultuurgeschiedenis in het algemeen verplichte deel te programmeren. In sommige literatuurboeken gebeurt dat al enigszins. In sommige andere landen is men ook al deze weg ingeslagen (vergelijk bijvoorbeeld het prachtige Franse cul-

	TALEN	havo	vwo
GLO	Minimumprogramma. Het verplichte literatuurprogramma. Nederlands en Engels zitten in het algemeen verplichte deel en vormen samen de basis van het literatuurprogramma omdat alle leerlingen, hoe dan ook, deze vakken krijgen.	160	240
GLO +	Mediumprogramma. Als een leerling in het Profieldeel of in het Vrije deel Frans of Duits erbij neemt, dan wordt op het havo de studielast vergroot met 40 en op het vwo met 80 sbu's.	200	320
GLO ++	Maximumprogramma. Leerlingen die naast de verplichte talen Duits en Frans kiezen krijgen het maximale literatuurpakket.	240	400

tabel 2: samenstelling en omvang van literatuur

LITERATUUR havo 240 / vwo 400 (maximaal)				CKV1 havo 120 / vwo 200				
Nederlandse literatuur	Engelse literatuur	Franse literatuur	Duitse literatuur	literatuur	beeldend	muziek	dans	drama
120/160	40/80	40/80	40/80	20/40	20/40	20/40	20/40	20/40

tabel 3: literatuur en CKV-1 apart

LITERATUUR				CKV1				
THEMATISCH(E) PROJECT(EN)								
Nederlandse literatuur	Engelse literatuur	Franse literatuur	Duitse literatuur	literatuur	beeldend	muziek	dans	drama

tabel 4: literatuur en CKV-1 werken samen

tuurboek *Français Lycée. Manuel + Editions de la cité* van Pierre Brunel). Een breed cultuurhistorisch kader in het algemeen verplichte deel is niet alleen zinvol voor literatuur, maar ook bijzonder nuttig voor bepaalde onderdelen van CKV-1.

Literatuur en het profielwerkstuk

Het profielwerkstuk is een apart onderdeel van het examen en kan dus niet aan GLO worden toegevoegd. Iedere leerling moet zo'n werkstuk maken. Dit werkstuk betreft minstens twee vakken uit het profiel en heeft een studielast van 40 tot 80 uur (havo) of 80 uur (vwo). Wanneer leerlingen het profiel Cultuur en Maatschappij hebben gekozen, gelden Nederlands en Engels als profielvakken. Samen met Frans en/of Duits zijn er dus voldoende aanknopingspunten om voor het profielwerkstuk een literair onderwerp te kiezen. Maar de leerling kiest!

Er zijn ook interessante combinaties denkbaar tussen literatuur en CKV-2/3 (bijvoorbeeld toneel en film), filosofie (vwo) en geschiedenis. De beoordeling vindt plaats door de examinatoren van de vakken die bij het profielwerkstuk zijn betrokken. Het profielwerkstuk moet voldoende afgerond zijn. Naast de waardering 'voldoende' mag ook de waardering 'goed' toegekend worden.

Literatuur en de andere domeinen bij de talen

Er zijn diverse mogelijkheden om binnen het taalvaardigheidsprogramma van Nederlands en de moderne vreemde talen literaire onderwerpen te programmeren en zodoende het aandeel literatuur te vergroten. Wanneer leerlingen een voordracht houden of een betoog schrijven, kan dat heel goed gaan over een boek of een literair onderwerp. Op deze wijze kan de studielast die anders voor een willekeurig onderwerp gebruikt wordt, aan literatuur worden besteed.

Het subdomein 'extensief lezen' uit het domein 'leesvaardigheid' van de moderne vreemde talen kan (gedeeltelijk!) voor het lezen van literaire boeken worden aangewend om de gewenste kilometers te maken. Het moeten dan wel vlot leesbare boeken zijn. Aangezien leerlingen in het dagelijks leven veel Engels lezen (bijvoorbeeld op het internet), valt er wel iets voor te zeggen om bij dit vak meer plaats voor literatuur in te ruimen dan bij Frans of Duits. Een belangrijke beperking bij de combinatie van

domeinen uit het examenprogramma is, dat het bij moderne vreemde talen niet is toegestaan om een literatuurtoets te combineren met een toets uit een ander domein. Een mondelinge toets literatuur mag dus wel in de doeltaal worden gehouden, maar levert slechts één examencijfer op, namelijk voor literatuur óf voor mondelinge taalvaardigheid.

Het examenprogramma voor GLO

De literatuurcomponenten uit de examenprogramma's van Nederlands en de moderne vreemde talen zijn door het Cito naar elkaar toe geschreven. De indeling in drie subdomeinen en de formulering van de meeste eindtermen is vrijwel gelijk. Alleen qua toetsing zijn er enkele verschillen. In overleg met het PMVO zijn beide programma's in elkaar geschoven. We presenteren het examenprogramma GLO zo formeel mogelijk. Hierbij volgen we de presentatiewijze van de andere examenprogramma's voor de tweede fase.

Het literatuurexamen GLO bestaat uit drie onderdelen, namelijk de subdomeinen:

1. Literaire ontwikkeling
2. Literaire begrippen
3. Literatuurgeschiedenis

Handelingsdeel

De kandidaat heeft een leesdossier samengesteld waarin hij zijn ervaringen met en beschouwingen over literatuur heeft gedocumenteerd. Het leesdossier bevat ten minste de verwerkingsopdrachten uit eindterm 6 en een bibliografie van de gelezen en geraadpleegde literatuur of andersoortige bronnen. Variatie in de verwerkingsopdrachten is noodzakelijk.

Daarnaast kan, indien de school daarvoor kiest, het leesdossier een leesautobiografie en/of een of meer balansverslagen bevatten.

- In een leesautobiografie beschrijft de kandidaat zijn ontwikkeling als lezer van het verleden tot aan het moment van schrijven van de leesautobiografie.
- In een balansverslag evalueert de kandidaat zijn lees- en leerproces over een bepaalde periode.
- Voor de activiteiten in het handelingsgedeelte worden geen examencijfers toegekend. De examinator stelt aan de hand van de documentatie vast of een opdracht naar behoren is uitgevoerd. De hierbij gehanteerde beoordelingscriteria zijn vooraf bekend gemaakt. Om tot het examen te kunnen worden toegelaten, moet het handelingsgedeelte - het samenstellen van het leesdossier - naar behoren zijn afgerond.

Toetsen

Qua toetsing zijn er duidelijke verschillen tussen de examenprogramma's van Nederlands en de moderne vreemde talen:

- Bij Nederlands wordt literatuur getoetst in een schriftelijk of mondeling examen aan de hand van het leesdossier.
- Bij de moderne vreemde talen wordt literatuur op het havo niet getoetst.
- Bij de moderne vreemde talen worden op het vwo de subdomeinen b (literaire begrippen) en c (literatuurgeschiedenis) mondeling of schriftelijk getoetst.

In tabel 5 is aangegeven hoe de betreffende subdomeinen volgens de niet-geïntegreerde programma's worden getoetst.

		domein	handelings-deel	toetsdeel
havo	Ned	a+b	leesdossier	leesdossier
	mvt	a	leesdossier	n.v.t
vwo	Ned	a+b+c	leesdossier	leesdossier
	mvt	a	leesdossier	
		b+c		teksten

tabel 5: toetsing in de programma's van Nederlands en de mvt

Als de school heeft gekozen voor literatuur als geïntegreerd vak, ligt het voor de hand om ook het schoolexamen literatuur te integreren. Gezien de hierboven genoemde verschillen tussen Nederlands en de moderne vreemde talen, sluiten de toetsingsvoorschriften niet naadloos op elkaar aan. Scholen die voor GLO gekozen hebben kunnen de interpretatiemogelijkheden in beide examenprogramma's benutten om te komen tot een toetsing als in tabel 6.

		domein	handelings-deel	toetsdeel
havo		a+b	leesdossier	leesdossier
vwo		a+b	leesdossier	leesdossier
		b+c		teksten

tabel 6: toetsing geïntegreerd programma literatuur

Cijfer

Voor literatuur wordt één cijfer gegeven. Dat cijfer is niet gekoppeld aan een of meer talen, maar verschijnt als apart cijfer op de eindlijst en het telt net zo zwaar mee in de zaak/slaagregeling als andere examenvakken in het algemeen deel. Op het vwo bestaat het uit een gewogen gemiddelde van het cijfer voor het schoolexamen literatuur Nederlands en

dat voor het schoolexamen literatuur in elke vreemde taal. Daarbij telt Nederlands drie maal en elke vreemde taal één maal. Op het havo bestaat het cijfer voor literatuur alleen uit dat van Nederlands, omdat de moderne vreemde talen alleen een handelingsdeel kennen, dat niet wordt becijferd.

Scholen die voor GLO gekozen hebben, kunnen de toetsen als programmeren als in tabel 6. Daarmee vervalt dan de afzonderlijke regelgeving van beide examenprogramma's.

De examenstof en de eindtermen GLO

Als men de eindtermen Nederlands en mvt in elkaar schuift, is er in principe slechts één probleem: domein b – literaire begrippen – is op het havo bij Nederlands verplicht en bij mvt niet. Bij integratie is het logisch om dit domein ook in het programma van mvt op te nemen. Hetzelfde geldt voor de eindtermen 4 (tekstbenaderingswijzen) en 6 (achtergrondinformatie). De eindtermen 10 en 11 stammen uit het programma van Nederlands, 12 en 13 uit het mvt-programma. Deze eindtermen sluiten goed op elkaar aan en kunnen dus heel goed worden gecombineerd. Uiteraard neemt de Nederlandse literatuur en literatuurgeschiedenis een centrale plaats in een geïntegreerd literatuurprogramma in.

Hoewel er geen algemene doelstelling in het examenprogramma is opgenomen, kunnen deze dertien eindtermen heel goed worden samengevat met het begrip 'literaire competentie' dat door Lily Coenen en Wam de Moor (1992) als volgt is gedefinieerd:

De literair competente lezer is in staat met en over literatuur te communiceren. De inhoud van deze communicatie kan zeer divers van aard zijn, maar dient in elk geval te voldoen aan de eis dat de lezer over het vermogen beschikt samenhang aan te brengen. Zo'n lezer benut deze samenhang voor optimaal tekstbegrip, kan verbanden en verschillen tussen de teksten onderscheiden, kan de relatie tussen de tekst en het hedendaagse, vreemde of verleden werkelijkheid en tussen de tekst en de wereld van de auteur onder woorden brengen, komt tot een waardeoordeel over de tekst en/of de auteur en is bereid en in staat dit oordeel te toetsen aan dat van anderen. Zijn houding tegenover literatuur kenmerkt zich door een bereidheid zich als lezer in te spannen en door openheid tegenover het onbekende.

Deze omschrijving kan fungeren als overkoepelende doelstelling voor het onderdeel Literatuur van het examenprogramma. Dat de programmatische invulling en de organisatorische uitvoering van dit onderdeel op heel verschillende manieren gestalte kunnen krijgen, wordt in de hierna volgende artikelen duidelijk gemaakt.

eindterm 1 en 2, van zijn persoonlijke leeservaringen beargumentteerd verslag uitbrengen aan de hand van een persoonlijke selectie van (voor Nederlands) op havo 8 en vwo 12 werken, waarvan ten minste 3 van voor 1880, en (voor elke mvt) van drie werken uit de werken die hij uit het betrokken taalgebied gelezen heeft.

- Onder werken worden oorspronkelijke werken verstaan en ze moeten een erkende literaire kwaliteit hebben.
- In voorkomende gevallen kan naast de oorspronkelijke tekst een vertaling worden gebruikt.
- De selectie van werken moet naast proza of toneel ook poëzie bevatten.

Eindtermen

Domein A: Literaire ontwikkeling

1. De kandidaat is in staat leerervaringen op te doen door het lezen van een gevarieerd aanbod aan teksten, zodat hij in aansluiting op zijn persoonlijke voorkeuren zijn leesmaak kan ontwikkelen.
2. De kandidaat is in staat aan de hand van literaire teksten een aantal leerervaringen op te doen ten aanzien van aspecten van de maatschappij, op grond waarvan hij zijn visie op de werkelijkheid en zijn plaats daarin kan ontwikkelen.
3. De kandidaat kan op grond van de leerervaringen, genoemd in

- De teksten liggen binnen het bereik van de kandidaten, wat niet wil zeggen dat alleen jeugdliteratuur in aanmerking komt; wel moeten werken voor de kandidaten herkenbaar zijn.

De kandidaat kan

4. adequate tekstbenaderingswijzen hanteren, waarmee minder direct toegankelijke teksten of genres gelezen kunnen worden. Wezenlijke aandachtspunten daarbij zijn:
  - het inlevingsvermogen van de kandidaat;
  - het oog krijgen voor het bestaan (in heden en verleden) van geheel verschillende opvattingen over aard en functie van literatuur.

Het is noodzakelijk aandacht te besteden aan het leesproces en de wijze waarop een literaire tekst kan worden benaderd. Men zou hierbij bijvoorbeeld kunnen denken aan het leren omgaan met:

- ironie
- dubbele bodems
- historiciteit
- experimentele vormen
- poëtisch taalgebruik

Een tekst kan op verschillende wijzen benaderd, begrepen en gewaardeerd worden:

- vanuit de lezer(s)
  - de opvattingen van de auteur
  - biografische gegevens
  - de maatschappelijke context
  - de conventies die voor het betreffende genre gelden
  - tijdgenoten, e.d.
5. relevante achtergrond-informatie verzamelen en selecteren, en daarbij gebruik maken van schriftelijke, mondelinge en audiovisuele bronnen, mede met behulp van ICT.

Relevante achtergrond-informatie:

    - bekende naslagwerken voor Nederlandse literatuur;
    - voor de kandidaat toegankelijke letterkundige publicaties;
    - recensies en besprekingen in dag- en weekbladen en audio-visuele bronnen (boekprogramma's, interviews met auteurs, enzovoort).
  6. zijn persoonlijke leeservaring beschrijven, verdiepen en evalueren.

In de beschrijving geeft de kandidaat een persoonlijke reactie op het werk, motiveert zijn boekkeuze en geeft de inhoud kort weer. De verdieping is gekoppeld aan een specifieke verwerkingsopdracht. De opdracht kan gericht zijn op:

- bespreking van de belangrijkste passages;
- de bespreking van lezersactiviteiten, zoals het opbouwen van verwachtingen en het zich identificeren met bepaalde verhaalpersonages;
- de analyse van de eigen respons in relatie tot de tekst of ter beschikking gestelde achtergrondinformatie;
- de vergelijking van de eigen leeservaring met die van medekandidaten of professionele lezers (critici, docent);
- de karakterisering van de personages;
- de analyse van de spannings-opbouw;
- de behandeling vanuit de biografie van de schrijver en diens opvattingen;
- de vergelijking met andere werken van de betreffende auteur;
- de vergelijking met andere auteurs of literaire werken;
- de behandeling vanuit cultuur-historische of maatschappelijke context.

De evaluatie houdt een eindoordeel in over het boek en een evaluatie van de eigen leeservaring en verdieping, waarbij de kandidaat onder meer aandacht besteedt aan wat hij moeilijk, verwarrend of onduidelijk vond.

Opmerking: De beschrijving, verdieping en evaluatie van (fragmenten uit) literaire werken kan plaats vinden rond een bepaald thema of aspect van de maatschappij.

Domein B: Literaire begrippen

De kandidaat kan

7. literaire tekstsoorten onderscheiden en kan aangeven waarin deze zich qua leesdoel en leeswijze onderscheiden van niet-literaire en non-fictionele tekstsoorten;
8. het gangbare begrippenapparaat toepassen.

Tot het gangbare begrippenapparaat behoort o.m.:

- algemeen: fictie, literatuur, lectuur, thema, motief, metafoor, symbool, ironie, literaire stijl, poëtica;
- proza: verteller, perspectief, verteltijd/vertelde tijd, fabel/sujet, vooruitwijzing/terugverwijzing, ruimte, personage, genre of tekstsoort;
- poëzie: bladspiegel (wit), rijm, metrum, ritme, enjambement, dichtvorm.

Opmerking: Het is uitdrukkelijk de bedoeling dat het begrippenapparaat in dienst staat van de reflectie op en de communicatie over literatuur. Het kan dus niet apart worden geëxamineerd.

9. met behulp van zijn kennis van literaire begrippen, genoemd in eindterm 8 (fragmenten uit) literaire teksten analyseren, interpreteren en waarderen.

Dit t.a.v. verhalend proza, toneelstukken en poëzie.

Domein C: Literatuurgeschiedenis (alleen vwo)

De kandidaat

10. kan een overzicht geven van de hoofdlijnen van de literatuurgeschiedenis, waaronder de eigentijdse literatuur.

Dat wil zeggen:

- kennis van de chronologie en de globale karakteristieken van de voornaamste perioden van de westerse cultuur in het algemeen en de Nederlandse cultuur in het bijzonder;
  - kennis van belangrijke verschuivingen in de loop der tijd ten aanzien van inhoud, vorm en opvattingen.
11. kan op grond van zijn kennis van verhalend proza, drama en poëzie betreffende het in eindterm 10 genoemde overzicht de gelezen werken plaatsen in cultuurhistorisch perspectief.

Dat wil zeggen dat de kandidaat

- die eigenschappen van teksten kan onderscheiden op grond waarvan tijdvakken of stromingen worden ingedeeld,
- oog heeft voor:
  - veranderingen in de thematiek
  - de ontwikkeling van de vorm (i.c. genres)
  - opvattingen over literatuur.
- in kan gaan op zowel het bijzondere (unieke, incidentele) als het meer algemene (constante, regelmatige) in de tekst en de literatuurgeschiedenis.

12.

- heeft naast kennis van de eigentijdse (proza)literatuur enige kennis van literair verhalend proza, drama en poëzie uit (per mv) een relatief lange aaneengesloten literair-historische periode;
- beschikt over daarvoor relevante kennis van de in deze periode belangrijke literaire stromingen, schrijvers, hun leven, hun werken en hun betekenis voor de ontwikkeling van onze hedendaagse cultuur. Daarbij heeft hij oog voor internationale verbanden.

13.

- kan op grond van zijn kennis van verhalend proza, drama en poëzie betreffende de in eindterm 12 genoemde periode, in literaire teksten uit die periode kenmerken van stromingen, schrijvers en (sub)genres herkennen en benoemen.